

KAROLINA KACZMAREK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii

karolina.kaczmarek@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4736-4990

**Ewolucja znaczenia i form terminów prawnych
i ich ekwiwalentów translacyjnych
w kontekście językowym i pozajęzykowym.
Wyrażenia określające urząd rzecznika parlamentarnego
na Węgrzech**

**Evolution of the Meaning and Forms of Legal Terms and Their Translation
Equivalents in the Linguistic and Non-Linguistic Context.
Expressions Describing the Office of Parliamentary Ombudsman
in Hungary**

Abstract

This paper explores the meanings and forms of terms through a case study of the titles assigned to the Commissioner for Human Rights and their deputies. It takes into account a range of factors, including the use of borrowed and native forms in different social and linguistic contexts, specialized legal language, and the social and political context in which the terms are used. This article provides translation equivalents for Polish-Hungarian language pairs, comparing the equivalents based on a focus on the culture of the source and target languages as well as the needs of the recipients. Additionally, a parametric method is applied to organize the characteristics of terms, and to determine when specific features of the selected terms may be required in the translation process.

Keywords: legal language, legal terminology, terminology policy, translational equivalents, Polish-Hungarian translation, Parliamentary Ombudsman

Słowa kluczowe: język prawny, terminologia prawna, polityka terminologiczna, ekwiwalenty translacyjne, tłumaczenie polsko-węgierskie, rzecznik parlamentarny

Open Access. Published by Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch and College for Interdisciplinary Studies, University of Wrocław. This work is licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported License.

1. Wstęp

Przy tworzeniu terminologii prawnej w poszczególnych krajach zwykle bierze się pod uwagę tradycję i kulturę własnego kraju, kulturę prawną wykształconą na danym kontynencie, a także normy prawa międzynarodowego. Terminologię prawną krajów Europy Środkowej charakteryzuje duża dynamika zmian, wynikająca z jednej strony z transformacji ustrojowej początku lat 90. i skokowych przekształceń prawa przed włączeniem tych krajów do Unii Europejskiej, z drugiej strony z uwarunkowań politycznych i koncepcji poszczególnych partii odnośnie do funkcjonowania państwa. Programy dochodzących do władzy ugrupowań politycznych niekiedy znacząco różnią się od poglądów ugrupowań rządzących wcześniej, a wprowadzanie zmian w prawie po objęciu władzy przebiega bardzo szybko. W konsekwencji również terminologia musi zostać stosunkowo szybko dostosowana do nowych okoliczności. Ponadto, niekiedy politycy w sposób świadomy dążą do tego, by poprzez formy językowe wpływać na kształtowanie poglądów i postaw społecznych. W niektórych przypadkach konieczne jest nazwanie nowych instytucji i instrumentów prawnych, w innych natomiast dochodzi do zmian w nazewnictwie instytucji, które już istniały, ale uległy przekształceniu. Kwestie te omówione zostaną na przykładzie urzędu rzecznika parlamentarnego na Węgrzech.

W początkowym okresie transformacji ustrojowej na Węgrzech wiele regulacji wprowadzano w oparciu o rozwiązania stosowane w innych krajach Europy Zachodniej, stąd w języku prawnym pojawiły się liczne zapożyczenia. Jednakże w węgierskiej tradycji legislacyjnej preferuje się zasadę prymatu terminów krajowych i unikania wyrazów obcych. Tradycja ta jest silnie zakorzeniona i podtrzymywana od czasów reformy języka przeprowadzonej w drugiej połowie XIX wieku. Międzynarodowy charakter prawa unijnego w naturalny sposób narzucił pewną nomenklaturę, jednak zasadniczo w prawodawstwie węgierskim oraz w przekładach tekstów unijnych udało się zachować narodowy charakter terminologii. Wynika to z procesu świadomego, stopniowego wykluczania z języka prawnego wyrazów obcych już w nim funkcjonujących na rzecz form rodzimych. Dlatego w nieoficjalnej komunikacji, czy to fachowej czy też powszechnej, mogą równolegle funkcjonować dwa synonimiczne wyrażenia, gdzie jedno z nich jest zapożyczeniem, a drugie terminem ukutym później w języku węgierskim.

Zapożyczenie jest to „element językowy przejęty do określonego języka etnicznego z innego języka, np. *bekiesza* i *deresz* przejęte z języka węgierskiego do polskiego” (Bielińska 2020: 468). Niektóre z zapożyczeń funkcjonują w języku od dziesięcioleci, a nawet stuleci. W takim przypadku kwestią dyskusyjną jest, czy zapożyczenia te można jeszcze nazywać wyrazami obcymi. Wyraz nazywamy obcym wtedy, gdy „rodzimi użytkownicy danego języka odczuwają te jednostki jako niezasymilowane. (...) Granica między tym, co rodzimi użytkownicy języka odczuwają jako element nienależący do ich języka ojczystego, a zapożyczeniami już przyswojonymi, jest płynna” (Bielińska 2020: 459). Niektóre z zapożyczeń mogą funkcjonować jako internacjonalizmy, a więc „wyrazy albo wyrażenia frazeologiczne występujące (w postaci adaptowanej do ortografii, struktury fonologicznej i gramatycznej danego jęz.) w wielu językach świata” (Polański 1993: 229). Problematykę tę omówimy na przykładzie terminu *ombudsman*, który nie tylko jest zapożyczeniem i jest odczuwany jako wyraz obcy, ale funkcjonuje też jako internacjonalizm.

Drugim typem zmian w terminologii są te, które bazują wyłącznie na terminach węgierskich. Często wykorzystywane są tu wyrazy, które istniały już w języku w takiej samej lub podobnej formie, ale wyszły z użycia, lub takie, których znaczenie zmieniło się. W przypadku Węgier modyfikacje te mają

niekiedy charakter symboliczny, a od 2011 r. stanowią często odzwierciedlenie poglądów politycznych rządzącej partii FIDESZ. Częste i znaczące zmiany terminologiczne, do których dochodzi na skutek działań motywowanych bieżącą polityką, mogą powodować trudności w przekładach i komunikacji międzynarodowej. Zjawisko to scharakteryzujemy na przykładzie terminów *mniejszość narodowa* i *narodowość*, występujących jako człon nazywający funkcję rzecznika parlamentarnego zajmującego się prawami mniejszości narodowych zamieszkujących Węgry.

2. Cel i metoda badań

Celem badań jest ustalenie możliwych form językowych oraz aktualnych znaczeń terminów prawnych, w zależności od czasu i kontekstu ich użycia. Ustalenie form i znaczeń stanowić będzie podstawę dla wyznaczenia ich ekwiwalentów translacyjnych dla polsko-węgierskiej pary językowej, adekwatnych w określonych kontekstach.

Problematykę zmieniającej się terminologii omówimy na przykładzie zbioru wyrażen opisujących urząd rzecznika parlamentarnego na Węgrzech. Instytucja rzecznika jest w tym kraju stosunkowo dobrze utrwalona w prawie, jednakże opisujące ją wyrażenia na przestrzeni czasu ulegały zmianom. Wpłynęło to nie tylko na leksykę tekstów węgierskich, ale też na terminologię dokumentów o charakterze międzynarodowym, tłumaczonych zarówno z języka węgierskiego na język obcy, jak i z języka obcego na język węgierski.

Formę i znaczenie terminów oraz ich potencjalne ekwiwalenty ustalimy, biorąc pod uwagę zarówno czynniki językowe, jak i kontekst ich użycia. W pierwszej kolejności uwzględniony zostanie czas oraz okoliczności utworzenia i użytkowania terminów, następnie weźmiemy pod uwagę pochodzenie terminu z rozróżnieniem na rodzime formy węgierskie i zapożyczenia oraz sposób funkcjonowania form w rejestrach, z rozróżnieniem na rejestr języka prawnego, prawniczego i języka powszechnej komunikacji. Dalej, omówione zostaną wybrane aspekty funkcjonowania wyrażen w krajowym lub międzynarodowym uzusie językowym.

3. Urząd rzecznika parlamentarnego – rys historyczny

W tej części artykułu przyjrzymy się uwarunkowaniom towarzyszącym wprowadzeniu zbioru terminów powiązanych z urzędem rzecznika parlamentarnego. Określony zostanie czas, miejsce oraz okoliczności historyczne i społeczno-polityczne wprowadzenia tego urzędu.

Instytucja rzecznika wywodzi się ze Szwecji, gdzie jej pierwowzór został ustanowiony przez króla Karola XII w 1709 r. (według niektórych źródeł w 1713 r.), a następnie zatwierdzony przez parlament w roku 1809. Od tego czasu instytucja ta stała się powszechna i funkcjonuje już w ponad 120 krajach. W węgierskim systemie prawnym instytucja ta po raz pierwszy pojawiła się w poprawce do konstytucji wprowadzonej w 1989 r. W 1992 r., wraz z ustawą o ochronie danych osobowych¹, wprowadzono urząd parlamentarnego Rzecznika Ochrony Danych Osobowych². W 1993 r. uchwalono ustawę o Rzeczniku

1 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról.

2 Węg.: adatvédelmi biztos.

Praw Obywatelskich³, a w 1995 r. wybrano pierwszego parlamentarnego Rzecznika Praw Obywatelskich⁴. Miał on za zadanie kontrolować przestrzeganie praw zawartych w węgierskiej konstytucji, a w przypadku wątpliwości składać zapytania i zalecenia. Rzecznik miał też swojego zastępcę, jednak funkcja ta została wygaszona przez parlament w 2007 r. W ustawie z 1993 r. zapewniono również możliwość wyboru przez parlament rzeczników wyspecjalizowanych w określonej problematyce. Dzięki temu w 1995 r. urzędowanie na Węgrzech rozpoczął parlamentarny Rzecznik Praw Mniejszości Narodowych i Etnicznych⁵, a w 2008 r. urzędowanie rozpoczął nowy rzecznik parlamentarny – Rzecznik Przyszłych Pokoleń⁶. Ten ostatni urząd jak dotąd nie ma swojego odpowiednika w Polsce. Rzecznik ma zajmować się dbałością o godne życie kolejnych pokoleń – w praktyce zajmuje się on (obecnie pod inną nazwą) przede wszystkim sprawami związanymi z ochroną przyrody.

W 2011 r. parlament węgierski uchwalił ustawę o Rzeczniku Praw Podstawowych⁷, która zmieniła strukturę instytucji rzecznika. W miejsce dotychczasowych czterech rzeczników wprowadzono jeden urząd o nazwie Rzecznik Praw Podstawowych⁸, który jest obecnym odpowiednikiem polskiego urzędu Rzecznika Praw Obywatelskich. Natomiast rolę dawnych rzeczników wyspecjalizowanych w konkretnych obszarach pełnią obecnie dwaj zastępcy Rzecznika Praw Podstawowych:

1. zastępcę Rzecznika Praw Podstawowych do spraw związanych z ochroną narodowości zamieszkujących Węgry⁹;
2. zastępcę Rzecznika Praw Podstawowych do spraw związanych z ochroną praw przyszłych pokoleń¹⁰.

Instytucja Rzecznika Ochrony Danych Osobowych ustawą z 2011 r.¹¹ została natomiast zastąpiona przez Narodowy Urząd Ochrony Danych Osobowych i Wolności Przepływu Informacji¹². Urząd ten nadzoruje ochronę danych osobowych osób prywatnych, a ponadto zajmuje się prawem dostępu do informacji publicznej oraz zasadami udostępniania informacji.

W Polsce urząd Rzecznika Praw Obywatelskich rozpoczął działalność w 1988 r. i od tego czasu jego nazwa nie zmieniała się. Oprócz głównego rzecznika powoływani są też jego zastępcy, rzecznicy sektorowi, którzy specjalizują się w poszczególnych typach rozpatrywanych spraw. Z kolei w Unii Europejskiej funkcjonuje urząd Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich.

3 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról.

4 Węg.: Állampolgári jogok országgyűlési biztosa.

5 Węg.: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa.

6 Węg.: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa.

7 2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról.

8 Węg.: Alapvető jogok biztosa.

9 Węg.: A Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes.

10 Węg.: A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes.

11 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

12 Węg.: Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság.

4. Zapożyczenia i wyrazy rodzime. Funkcjonowanie w rejestrach języka

Wyrażenia tworzące tekst posiadają zwykle „cechy specyficzne danego dyskursu, wynikające z rodzaju relacji między rozmówcami, stopnia ich zażyłości, ich poziomu społeczno-kulturowego i omawianej tematyki” (Delisle i in. 2004: 84). Zbiór wyrażen posiadających takie specyficzne cechy nazywany jest rejestrem. Rejestr języka specjalistycznego jest realizowany przede wszystkim za pomocą środków leksykalnych, chociaż może dotyczyć również wzorców gramatycznych. Na przykład, specjalistyczny język prawny posiada ustaloną przez środowisko prawnicze leksykę, a jego charakterystyczną cechą gramatyczną są często stosowane nominalizacje (por. Jadacka 2002: 115–119). Terminologia prawna może więc należeć bądź do rejestru języka powszechnej komunikacji, bądź do rejestru specjalistycznego języka prawnego czy też do rejestru języka prawniczego¹³.

Sposób użycia terminów związanych z urzędem węgierskiego rzecznika parlamentarnego wiąże się zarówno z pochodzeniem wyrazu, jak i z rejestrem, ponieważ te dwie kategorie nakładają się na siebie. Urząd rzecznika parlamentarnego na Węgrzech jest określany dwoma wyrażeniami. Pierwsze z nich – *alapvető jogok biztosa* „Rzecznik Praw Podstawowych/Obywatelskich” (inaczej *országyűlési biztos* „rzecznik parlamentarny”) – ma źródłosłów węgierski, drugie – *ombudsman* – szwedzki. Zgodnie z zasadą, że w ustawach państwowych należy unikać zapożyczeń, w ustawie o urzędzie rzecznika stosuje się termin, który ma źródłosłów węgierski. Natomiast w rejestrze języka prawniczego oraz w rejestrze języka powszechnej komunikacji terminy węgierski i szwedzki są stosowane synonimicznie. Powszechnie stosuje się też hybrydy terminologiczne, w których część wyrażenia ma źródłosłów węgierski, a część – szwedzki. Można je znaleźć na oficjalnej stronie internetowej zastępcy Rzecznika Praw Podstawowych do spraw związanych z ochroną narodowości (<https://nemzetisegijogok.hu/hu/web/njbh> [data dostępu: 6.09.2023]), w raportach o działalności rzecznika publikowanych na stronie węgierskiego parlamentu (<https://www.parlament.hu/> [data dostępu: 6.09.2023]) a także na jego oficjalnym profilu na Facebooku (<https://www.facebook.com/ombudsmanhelyettes/> [data dostępu: 19.08.2023]) i Instagramie (<https://www.instagram.com/ombudsmanhelyettes/> [data dostępu: 19.08.2023]).

Podobnie zamiennie stosuje się obie formy w nazwach stosowanych dla innych rzeczników. Do 2011 r. nazwa oficjalnej strony internetowej Rzecznika Praw Mniejszości Narodowych i Etnicznych *kisebbségiombudsman.hu* bazowała na połączeniu węgierskiego słowa *kisebbség* „mniejszość” oraz szwedzkiego słowa *ombudsman* „rzecznik”, natomiast po wejściu na stronę w tytule zamieszczono już nazwę, której źródłosłów jest w pełni węgierski¹⁴. W tekstach publikowanych na stronie stosowano zamiennie oba terminy, węgierski i szwedzki. Dla oznaczenia funkcji zastępcy Rzecznika Praw Podstawowych do spraw związanych z ochroną narodowości zamieszkujących Węgry w kontekstach pozaustawowych stosuje się też krótsze nazwy, np. zastępca rzecznika do spraw narodowości¹⁵ lub

13 Podział na język prawny i język prawniczy został wprowadzony przez Bronisława Wróblewskiego w 1948 roku. Zgodnie z tą typologią język prawniczy to język stosowany w aktach prawnych, natomiast pozostałe wypowiedzi o charakterze prawnym, czy to pisemne, jak orzeczenia sądowe, korespondencja prawnicza, dokumenty, czy też ustne w ramach komunikacji między prawnikami należą do języka prawniczego (por. Stawecki, Winczorek 2002: 56 i nn.).

14 Węg.: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa.

15 Węg.: nemzetiségi biztoshelyettes.

zastępcą ombudsmána do spraw narodowości¹⁶. Podobnie zastępcą Rzecznika Praw Podstawowych do spraw związanych z ochroną praw przyszłych pokoleń w języku powszechnej komunikacji nazywany jest często Rzecznikiem Przyszłych Pokoleń¹⁷, a ponadto rzecznikiem do spraw ochrony środowiska¹⁸ czy też – w najmniej oficjalnej formie – Zielonym Ombudsmanem¹⁹. Powstają też nazwy będące hybrydą języka różnych rejestrów, na przykład w „półurzędowym” określeniu „zastępcą ombudsmána do spraw związanych z ochroną praw przyszłych pokoleń”²⁰, gdzie oficjalne słowo *biztos* „rzecznik” zamienia się na mniej oficjalne słowo *ombudsman*.

5. Terminy w uzusie krajowym i międzynarodowym

Louis Hjelmslev określa uzus językowy jako „zespół zwyczajów przyjętych w danym społeczeństwie i zdefiniowanych na podstawie obserwacji ich przejawów” (1979: 11, por. Włoskiewicz 2021: 51). Zgodnie z definicją zawartą w *Encyklopedii Językoznawstwa Ogólnego* uzus jest to „przyjęty w danej społeczności sposób posługiwania się systemem językowym, jego jednostkami i regułami ich łączenia” (Polański 1993: 575). Zastosowanie właściwego uzusu jest jednym z kryteriów rozstrzygających o poprawności językowej wypowiedzi. Kryterium uzusu stosowane jest często w kontekście badań z zakresu tłumaczenia prawnego i prawniczego (por. m.in. Šarčević 1997; Lizisowa 2016; Galdia 2021 i in.). Teoretycy tłumaczeń prawnych i prawniczych wyodrębniają dwa podstawowe rodzaje uzusu: narodowy (krajowy) i międzynarodowy. „Uzus narodowy to stosowanie narodowej terminologii preskryptywnej, tj. występującej w aktach prawodawczych danego państwa” (Kierzkowska 2002: 92). Źródłem terminologii prawnej stosowanej w uzusie krajowym są teksty prawne sporządzone w języku danego kraju i dotyczą krajowej rzeczywistości prawnej. Terminy w uzusie międzynarodowym to takie terminy, które co prawda powstają w języku danego kraju, ale bądź odnoszą się one do „zewnętrznej” rzeczywistości prawnej, np. unijnej, bądź też użyto ich w przekładzie tekstu powstałego w innej niż krajowa rzeczywistość prawnej. Formy terminów mogą być narzucone przez instytucje zewnętrzne (por. Kielar 1996). Terminy określające pojęcia prawne funkcjonujące w uzusie międzynarodowym mogą różnić się od tych, które określają podobne pojęcia w uzusie krajowym. Na przykład, w Unii Europejskiej funkcjonuje urząd rzecznika/ombudsmána europejskiego. Nazwa tego urzędu w języku angielskim – *European Ombudsman* – oraz oficjalna nazwa strony z informacjami o działalności rzecznika (www.ombudsman.europa.eu/) również mają korzenie szwedzkie. Termin ten tłumaczy się na język polski jako *Rzecznik Praw Obywatelskich Unii Europejskiej*, natomiast w tłumaczeniu na język węgierski stosuje się wyrażenie *európai ombudsman* – z wyrazem szwedzkim. Z kolei termin *biztos*, który w węgierskim uzusie krajowym, w rejestrze prawnym stosowany jest na oznaczenie urzędu rzecznika parlamentarnego, w kontekście terminologii unijnej stosowany jest dla oznaczenia stanowiska *komisarza Komisji Europejskiej*.

W języku polskim słowo *ombudsman* nie jest tak powszechnie stosowane jak w języku węgierskim, jednak wydaje się, że ostatnio zyskuje na popularności. Przykładem takiego zjawiska może

16 Węg.: nemzetiségi ombudsmanhelyettes.

17 Węg.: Jövő Nemzedékek Szószólója.

18 Węg.: környezetvédelmi biztos.

19 Węg.: zöld ombudsman.

20 Węg.: a jövő nemzedékek érdekeinek védelméért felelős ombudsman-helyettes.

być wprowadzenie na Uniwersytecie Warszawskim urzędu ombudsmana, zwanego inaczej rzecznikiem akademickim. Informacje o działaniu tej instytucji można znaleźć na stronie o nazwie <http://ombudsman.uw.edu.pl/>.

6. Wpływ krajowych zmian terminologicznych na translację

Jak zostało wcześniej wspomniane, zmiany w prawie, a co za tym idzie, w terminologii prawnej i prawniczej, często są bezpośrednio związane z aktualną polityką i charakterystycznymi dla danego okresu problemami społecznymi. Obecnie rządząca na Węgrzech partia FIDESZ wprowadziła wiele zmian w terminologii krajowego prawa i życia publicznego. Zmiany te zazwyczaj miały charakter symboliczno-narodowy. Do najważniejszych należą te wprowadzone w nowej konstytucji węgierskiej z 2011 r. Przede wszystkim zmieniono w niej nazwę państwa z Republiki Węgierskiej na Węgry²¹, a zamiast wyrażenia *nemzeti kisebbség* „mniejszość narodowa” zastosowano termin *nemzetiség* „narodowość”. Obie te zmiany nawiązują do tradycji tzw. Wielkich Węgier, czyli Królestwa Węgier (*Magyar Királyság*) – państwa istniejącego od roku 1000 do roku 1918. Po traktacie w Trianon podpisanym w 1920 r. państwo węgierskie utraciło większość swojego dotychczasowego terytorium, a duża część Węgrów znalazła się w granicach innych państw. Dzisiaj są to przede wszystkim obszary Rumunii, Słowacji, Ukrainy i Serbii. Zmiany terminologiczne wprowadzono, by podkreślić jedność wszystkich Węgrów zamieszkujących Kotlinę Karpacką i tym samym podnieść status diaspor węgierskich z krajów ościennych, stanowiących największe w Europie skupiska mniejszości narodowych. Ponadto rząd węgierski przesłał w ten sposób komunikat do społeczności własnego kraju o swoim zaangażowaniu w te istotne kulturowo kwestie (por. Kaczmarek 2021). Zmiany terminologiczne w konstytucji spowodowały konieczność wprowadzenia nowej terminologii we wszystkich tekstach prawnych dotyczących problematyki mniejszości narodowych, zarówno w tekstach krajowych, jak i w tłumaczeniach tekstów unijnych i innych dokumentów o charakterze międzynarodowym oraz, odpowiednio do tego, konieczna była zmiana nazw urzędów i stanowisk państwowych. Do tego typu zmiany terminologicznej doszło m.in. w przypadku urzędu Rzecznika Praw Mniejszości Narodowych i Etnicznych.

Po zamianie w uzusie krajowym terminu *mniejszość narodowa* na *narodowość* zgodną z tym nomenklaturę starano się wprowadzać również w międzynarodowych aktach prawnych, w tym w tekstach unijnych. W tym ostatnim przypadku wprowadzenie nowej terminologii jest procesem nieco bardziej skomplikowanym niż zmiany w terminologii ustaw krajowych, przy których formułowaniem tekstów zajmują się profesjonalne biura legislacyjne. W tekstach unijnych z jednej strony wiele zależy od podejścia tłumacza i jego kompetencji, z drugiej strony od nomenklatury stosowanej w prawie unijnym i międzynarodowym. Węgierski termin *nemzeti kisebbség* „mniejszość narodowa” jest co prawda ujęty i zdefiniowany w europejskiej bazie terminologicznej IATE, jednak w podanych tam obecnie przykładach występuje on raczej w dokumentach unijnych powstałych przed 2011 r. Definicję terminu zaczerpnięto natomiast z nieaktualnej już węgierskiej ustawy z 1993 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych. Do unijnych terminów powiązanych należy nazwa stanowiska Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych (często stosuje się też zapis wskazujący wprost na organizację, której dotyczy to stanowisko: Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych). W ekwiwalencie węgierskim *nemzeti kisebbségi*

21 Poprzednia nazwa państwa to *Magyar Köztársaság*, obecna – *Magyarország*.

főbiztos wykorzystuje się wyraz *főbiztos*. Jest to złożenie wyrazu *biztos* „rzecznik” – stosowanego w krajowym rejestrze prawnym – i wyrazu *fő* „główny” – stanowiącego w tym przypadku ekwiwalent wyrazu „wysoki” – z wyrażeniem *nemzeti kisebbség* „mniejszość narodowa”. Urząd tego komisarza utworzony został na podstawie dokumentu helsińskiego „Wyzwania czasu przemian” z 1992 r.²², tak więc przed wprowadzeniem na Węgrzech wyrazu *narodowość* jako oficjalnego odpowiednika terminu *mniejszość narodowa*. Podobnie, wyrażenie *mniejszość narodowa* można znaleźć w tłumaczeniach innych dokumentów utworzonych przed 2011 r., na przykład w węgierskim tłumaczeniu tytułu Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych, sporządzonej w Strasburgu 1 lutego 1995 r.²³, w treści artykułu 21. pkt. 1. Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (UE 2016) – uchwalonej w 2000 r., czy też w treści innych dokumentów unijnych.

Można zauważyć, że również po 2011 r. tłumacze tekstów unijnych jeszcze przez pewien czas stosowali termin *mniejszości narodowe* (węg. *kisebbségek*), a nie *narodowości* (węg. *nemzetiségek*), także w odniesieniu do diaspory węgierskiej, ze względu na którą termin ten wprowadzono do języka urzędowego i prawnego. Przykład znajdujemy w Pytaniu pisemnym skierowanym przez posłów do Parlamentu Europejskiego w 2014 r. dotyczącym praw diaspory węgierskiej w serbskiej Wojwodinie (UE 2014). Zamieszczone poniżej polskie tłumaczenie tekstu zostało uzupełnione o wpisane w nawias kwadratowy oficjalne tłumaczenie węgierskie, które należy uznać za błędne w kontekście uzusu narodowego.

Przedmiot: Akcesja Serbii i ochrona praw mniejszości narodowych

16 stycznia 2014 r., pięć dni przed rozpoczęciem przez Parlament Europejski negocjacji akcesyjnych z Serbią, serbski Trybunał Konstytucyjny ogłosił za nieważne wiele z zapisów ustawy o Radach Narodowych Mniejszości [węg. *kisebbségi nemzeti tanácsok*]. Te zapisy stanowiły część ogólnych praw odnoszących się do mniejszości narodowych [węg. *kisebbségi jogok*], a Rady Mniejszości Narodowych [węg. *nemzeti kisebbségi tanácsok*] w Wojwodinie przez wiele lat z nich korzystały. Co Komisja planuje zrobić, aby po decyzji serbskiego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 stycznia nie zmienił się poziom ochrony praw mniejszości [węg. *kisebbségi jogok*]? (UE 2014)

Gdyby tłumacz chciał zachować zgodność terminologiczną z prawem krajowym, zamiast terminu *kisebbségi nemzeti tanácsok* („rady narodowe mniejszości”) powinien zastosować wyrażenie *nemzetiségi tanácsok* („rady narodowości”). Przyczyną zastosowania powyższych ekwiwalentów może być albo brak świadomości terminologicznej tłumacza, albo próba dostosowania wypowiedzi do języka docelowego, albo też zwykła niedbałość. Za tym ostatnim przemawia brak konsekwencji w szyku wyrazów – najpierw stosowany jest termin *kisebbségi nemzeti tanácsok* („rady narodowe mniejszości”), a potem termin *nemzeti kisebbségi tanácsok* („narodowe rady mniejszości”). Warto jednak przypomnieć, że termin *nemzetiség* „narodowość” funkcjonuje w znaczeniu „mniejszość narodowa” przede wszystkim na Węgrzech i nie jest powszechnie stosowany w terminologii prawa międzynarodowego. Gdyby więc tekst węgierski został przetłumaczony na inne języki z zastosowaniem specyficznego uzusu narodowego, mogłoby to prowadzić do terminologicznych nieporozumień. Słowo *kisebbség* „mniejszość” wydaje się bardziej jednoznaczne, chociaż wizerunkowo ma mniej korzystne konotacje. Węgierski termin *nemzetiség* „narodowość” co prawda pojawia się również w międzynarodowych aktach prawnych wydanych przed 2011 r., ale nie w kontekście historycznej diaspory żyjącej w mniejszości na obszarze jakiegoś kraju, tylko w kontekście

22 Ang. *The Challenges of Change* (CSCE 1992).

23 Ang. *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (CoE 1995).

dyskusowania problematyki ustalania narodowości przybyłych do Europy uchodźców. Zamieszanie terminologiczne widoczne jest też w Tezaurusie Unii Europejskiej EUROVOC. Angielski termin *national minority* (numer 1941) został tam przetłumaczony jako *nemzeti kisebbség* „mniejszość narodowa”, a nie jako *nemzetiség* „narodowość”, co byłoby zgodne z węgierskim uzusem krajowym. Z kolei przy terminie *nemzetiség* „narodowość” następuje przekierowanie do hasła *etnikai csoport* „grupa etniczna”, a tam znajduje się – zupełnie niepasujące w tym kontekście – odniesienie do grupy romskiej.

7. Ekwiwalenty translacyjne

Wymienione we wcześniejszych rozdziałach kategorie, takie jak źródłowy, rejestr, uzus czy też czas wprowadzenia i stosowania terminu posłużą do precyzyjnego ustalenia znaczenia dla przykładowej grupy terminów związanych z urzędem rzecznika parlamentarnego. Kategorie te nazywamy parametrami. Metoda parametryzacji terminów prawnych została stosunkowo dobrze rozwinięta i opisana w kilku publikacjach, dotyczących m.in. tłumaczeń w różnych parach językowych, np. węgiersko-polskiej (Kaczmarek 2017), angielsko-polskiej (Matulewska 2017), hiszpańsko-polskiej (Nowak-Michalska 2017), grecko-polskiej (Gortych-Michalak 2017) i innych. Na podstawie zebranych danych o funkcjonowaniu terminu wyznaczone zostaną adekwatne ekwiwalenty translacyjne dla polsko-węgierskiej pary językowej lub zostanie potwierdzona przystawalność formy i znaczenia ekwiwalentów już funkcjonujących. Ponadto, przy ustalaniu ekwiwalentów translacyjnych brane będzie pod uwagę, czy ekwiwalent jest ukierunkowany na język źródłowy – a więc czy zachowuje specyfikę węgierskiego kontekstu językowego, społecznego i politycznego, czy też na język docelowy – a więc czy forma terminów przystosowana jest do kontekstu polskiego. Jak wskazuje Danuta Kierzkowska, „istnieje powszechny konsensus co do tego, że przy tłumaczeniu w zakresie frazeologii obowiązuje konwencja docelowego języka prawnego i prawniczego” (2002: 56). Polski i węgierski system prawny są w znacznym stopniu przystawalne, ukształtowane na podobnych podstawach i w podobnych kontekstach historycznych, dlatego wiele terminów prawnych ma swoje dokładne lub bardzo podobne odpowiedniki w obu językach. Ponieważ jednak w niektórych kontekstach mogą wystąpić różnice, w naszych analizach uwzględnimy oba rodzaje ukierunkowania. Przykładowo, biorąc pod uwagę pochodzenie wyrazu (krajowe – zapożyczenie) *országgyűlési biztos / ombudsman* za termin ukierunkowany na język docelowy (polski) uznamy wyrażenie *rzecznik parlamentarny*. Mimo że w Polsce stosuje się raczej słowo *Sejm*, a wyraz *parlament* jest internacjonalizmem, to jednak w połączeniu z wyrazem *rzecznik* stosuje się zazwyczaj przymiotnik *parlamentarny*, a nie *sejmowy*. Możliwy jest też ekwiwalent *ombudsman*. Ta forma stosowana jest zarówno w języku węgierskim, jak i w języku polskim, jednak ze względu na częstotliwość użycia ekwiwalent ten uważamy za ukierunkowany na język źródłowy (węgierski). Biorąc pod uwagę czas powstania i aktualność stosowania terminu, to dla wyrażenia *alapvető jogok biztosa* za ekwiwalent ukierunkowany na język docelowy (polski) uznamy wyrażenie *Rzecznik Praw Obywatelskich*, odpowiednio do paralelnego stanowiska w Polsce. Natomiast wyrażenie *Rzecznik Praw Podstawowych* będzie ekwiwalentem ukierunkowanym na język źródłowy (węgierski), zgodnym z terminem stosowanym na Węgrzech od 2012 r. Przy terminie *nemzetiségi biztoshelyettes* w przypadku ekwiwalentu ukierunkowanego na język polski proponujemy termin *Rzecznik Praw Obywatelskich*. Pomimo że w Polsce rzecznik również posiada zastępców, to nazwa ich stanowisk nie jest tak jednoznacznie określona w związku z rodzajem spraw, którymi się zajmują,

jak w języku węgierskim. Raporty składane przed Sejmem w związku z sytuacją mniejszości narodowych w Polsce przedstawić może zarówno rzecznik, jak i wydelegowany przez niego zastępca. Natomiast jeżeli ukierunkujemy ekwiwalent translacyjny na język węgierski, to miałby on formę: *zastępca Rzecznika Praw Podstawowych do spraw narodowości* – postawiono tu nacisk na funkcję zastępcy, a wyrazy *podstawowy* oraz *narodowość* dostosowano do nowych regulacji węgierskich.

Poniżej przedstawiono propozycje ekwiwalentów translacyjnych dla wybranych wyrażen, biorąc pod uwagę takie parametry jak uzus, etymologia wyrazu, czas wprowadzenia / użycia terminu oraz rejestr.

Tabela 1. Warianty ekwiwalentów translacyjnych

Parametr		Termin węgierski	Ekwiwalent translacyjny ukierunkowany na język docelowy [polski]	Ekwiwalent translacyjny ukierunkowany na język źródłowy [węgierski]
1. UZUS	krajowy	<i>nemzetiségi biztoshelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Rzecznika Praw Obywatelskich ds. Narodowości
	międzynarodowy	<i>nemzeti kisebbségi főbiztos</i>	Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych	Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych
2. ETYMOLOGIA WYRAZU	źródłosłów węgierski	<i>nemzetiségi biztoshelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Rzecznika Praw Obywatelskich ds. Narodowości
	formy hybrydowe	<i>kisebbségi ombudsman</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	Ombudsman ds. Mniejszości Narodowych
		<i>nemzetiségi ombudsmanhelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Ombudsmana ds. Narodowości
3. CZAS WPROWADZENIA / UŻYCIA TERMINU	termin w języku źródłowym przed 2011 r.	<i>nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országggyűlési biztosa</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	Rzecznik Praw Obywatelskich ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych
		<i>kisebbségi ombudsman</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	Ombudsman ds. Mniejszości Narodowych
	termin w języku źródłowym od 2011 r.	<i>nemzetiségi biztoshelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Rzecznika Praw Obywatelskich ds. Narodowości
		<i>nemzetiségi ombudsmanhelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Ombudsmana ds. Narodowości

Parametr		Termin węgierski	Ekwiwalent translacyjny ukierunkowany na język docelowy [polski]	Ekwiwalent translacyjny ukierunkowany na język źródłowy [węgierski]
4. REJESTR	krajowy język prawny przed 2011 r.	<i>nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országggyűlési biztosa</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	Rzecznik Praw Obywatelskich ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych
	krajowy język prawny od 2011 r.	<i>nemzetiségi biztoshelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Rzecznika Praw Obywatelskich ds. Narodowości
	oficjalny język UE (przed i po 2011 r.)	<i>nemzeti kisebbségi főbiztos</i>	Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych	Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych
	język powszechnej komunikacji przed 2011 r.	<i>kisebbségi ombudsman</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	Ombudsman ds. Mniejszości Narodowych
	język powszechnej komunikacji od 2011 r.	<i>nemzetiségi ombudsmanhelyettes</i>	Rzecznik Praw Obywatelskich	zastępca Ombudsmana ds. Narodowości

8. Zakończenie

W artykule, na przykładzie terminów używanych dla określenia stanowiska Rzecznika Praw Obywatelskich i jego zastępców przedstawione zostało, w jaki sposób mogą ewaluować znaczenia i formy terminów, a także w jaki sposób wprowadzanie zmian w terminologii może wpływać na translację dokumentów krajowych i międzynarodowych. Zaproponowane zostały ekwiwalenty translacyjne dla polsko-węgierskiej pary językowej. Wskazaliśmy różne ekwiwalenty, w zależności od okoliczności ich użycia, własności języka i stanu prawnego, czy nawet aktualnej polityki partii rządzącej. Uwzględniliśmy przy tym potrzeby potencjalnego odbiorcy, różnicując ekwiwalenty w zależności od ich ukierunkowania na język źródłowy i docelowy, biorąc pod uwagę zarówno własności języka, jak i kulturę i rzeczywistość prawną, prawniczą i społeczną powiązaną z danym językiem. Funkcja rzecznika parlamentarnego jest znana zarówno w Polsce, jak i na Węgrzech, a ponadto w wielu innych krajach oraz w strukturach unijnych. W związku z tym odnaleźliśmy wiele terminów paralelnych, które można stosować jako ekwiwalenty. Jednakże, po głębszej analizie parametrów można zauważyć różnice, których warto być świadomym w procesie tłumaczenia. Obserwacja użycia terminów w różnych rejestrach języka pozwoliła na wyciągnięcie wniosku, że w przypadku niektórych terminów w powszechnej komunikacji chętniej stosuje się formę zapożyczoną, mniej lub bardziej dostosowaną do węgierskiego systemu fonetycznego, a terminy ukute w języku węgierskim i stosowane w oficjalnym ustawodawstwie funkcjonują głównie w wąskim środowisku prawniczym. Powstają też formy hybrydowe, które częściowo opierają się o wyrazy rodzime, a częściowo o zapożyczenia. Zjawisko to zostało pokazane na przykładzie zapożyczenia *ombudsman*, występującego co prawda w języku polskim, ale nie w takim zakresie jak na Węgrzech, gdzie termin ten jest powszechnie

znany i często stosowany, szczególnie w języku prawniczym. Ponadto, na przykładzie wyrażenia *mniejszość narodowa* wskazaliśmy konsekwencje translacyjne zmian terminologicznych motywowanych politycznie. Metoda parametryczna pozwoliła na uporządkowanie własności terminów i wykazanie, w jaki sposób wybrane cechy terminów mogą mieć znaczenie w procesie translacji.

Bibliografia

- Bielińska, Monika (red.) (2020) *Leksykografia. Słownik specjalistyczny*. Kraków: Universitas.
- Delisle, Jean, Hannelore Lee-Jahnke, Monique Catherine Cormier (red.) Teresa Tomaszewicz (przekład i adaptacja) (2004) *Terminologia tłumaczenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Galdia, Marcus (2021) *Legal Constructs. Reflections on Legal-Linguistic Methodology*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Gortych-Michalak, Karolina (2017) *In Search of Equivalents in Legal Translation. A Parametric Approach to the Comparison of Legal Terminology in Polish and Greek*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Hjelmlev, Louis (1979) „« Langue » i « parole »”. [W:] Halina Kurkowska, Adam Weinsberg (red.) *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; 9–17.
- Jadacka, Hanna (2002) *Poradnik językowy dla prawników*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Kaczmarek, Karolina (2017) *Investigating Equivalents in Polish-Hungarian Translation. Contrastive Parametric Study of Legal Terminology*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Kaczmarek, Karolina (2021) „Mniejszość narodowa czy narodowość? Współczesna polityka terminologiczna na Węgrzech jako odzwierciedlenie tysiącletniej tradycji państwa wielonarodowego i konsekwencja traktatu w Trianon”. [W:] *Socjolingwistyka*. Vol. 35; 195–211.
- Kielar, Barbara (1996) „Na manowcach tłumaczenia tekstu prawnego: prawdopodobieństwo wywołania szoku kulturowego”. [W:] Franciszek Gruzca, Krystyna Chomicz-Jung (red.) *Problemy komunikacji interkulturowej. Jedna Europa – wiele języków i wiele kultur*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego; 135–141.
- Kierzkowska, Danuta (2002) *Tłumaczenie prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS.
- Lizisowa, Maria Teresa (2016) *Komunikacyjna teoria języka prawnego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Matulewska, Aleksandra (2017) *Contrastive Parametric Study of Legal Terminology in Polish and English*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Nowak-Michalska, Joanna (2017) *Polish-Spanish Legal Translation: A Parametric Approach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Polański, Kazimierz (red.) (1993) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Šarčević, Susan (1997) *New Approach to Legal Translation*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International.
- Stawecki, Tomasz, Piotr Winczorek (2002) *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: Wyd. C. H. Beck.
- Włoskiewicz, Wojciech (2021) *Uzus toponimiczny. Zarys teorii na przykładzie polskiej toponimii Huculszczyzny*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Wróblewski, Bronisław (1948) *Język prawny i prawniczy*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Źródła internetowe

- Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich. <https://www.ombudsman.europa.eu/> [data dostępu: 25.08.2023].
- Eurovoc, wielojęzyczny tezaurus Unii Europejskiej. <https://data.europa.eu/euodp/pl/data/dataset/eurovoc> [data dostępu: 14.05.2023].
- IATE, Interaktywny Tezaurus Unii Europejskiej. <https://iate.europa.eu/home> [data dostępu: 01.06.2023].
- Oficjalny kanał FB Węgierskiego Rzecznika Praw Obywatelskich. <https://www.facebook.com/ombudsmanhellyettes/> [data dostępu: 19.08.2023].
- Oficjalne konto Węgierskiego Rzecznika Praw Obywatelskich na Instagramie. <https://www.instagram.com/ombudsmanhellyettes/> [data dostępu: 19.08.2023].
- Parlament Węgier. <https://www.parlament.hu/> [data dostępu: 6.09.2023].
- Węgierski Rzecznik Praw Obywatelskich. <http://nemzetisegijogok.hu/web/njbh> [data dostępu: 6.09.2023].

Dokumenty i akty prawne

- Conference for Security and Co-operation in Europe [CSCE] (1992) *Helsinki Document 1992 The Challenges of Change*. <https://www.osce.org/mc/39530> [data dostępu: 10.04.2025].
- Council of Europe [CoE] (1995) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=157> [data dostępu: 10.04.2025].
- Unia Europejska [UE] (2014) „Pytania pisemne skierowane przez posłów do Parlamentu Europejskiego i odpowiedzi na te pytania udzielone przez instytucję Unii Europejskiej”. [W:] *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* 2014/C 294/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2014:341:FULL> [data dostępu: 10.04.2025].
- Unia Europejska [UE] (2016) *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A12016P%2FTXT> [data dostępu: 10.04.2025].
1992. évi LXIII. Törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. <https://njt.hu/jogsabaly/1992-63-00-00> [data dostępu: 10.04.2025].
1993. évi LIX. Törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról. <https://njt.hu/jogsabaly/1993-59-00-00> [data dostępu: 10.04.2025].
1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. <https://njt.hu/jogsabaly/1993-77-00-00> [data dostępu: 10.04.2025].
2011. évi CXI. Törvény az alapvető jogok biztosáról. <https://net.jogtar.hu/jogsabaly?docid=a1100111.tv> [data dostępu: 5.01.2025].
2011. évi CXII. Törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról. <https://njt.hu/jogsabaly/2011-112-00-00.2> [data dostępu: 5.01.2025].

